

המסע אל מקום היש והאין

מאת שמעון שוקק

מסע בחלל הפנוי

דב אלבוים. הוצאת עם עובד, 301 עמודים.

ספרו החדש של דב אלבוים, **מסע בחלל הפנוי**, מחזיק יצירה הרקומה בחוטים נדירים של חשיפה אישית ושזורה במקורות עשירים של חכמי הקבלה והחסידות. המחבר מודיע לקוראיו בראשית יצירתו כי מניו וגמור עימו לתור אחר מסתרי נפשו ושורשיה על מנת לברר לעצמו את זהותו ואמונתו בין ערכיה של המסורת היהודית.

ברגישות ובאומץ לב פותח הוא את חדריו ליבו הגנוזים ופורש בפני הקורא "אוטוביוגרפיה רוחנית" המשרטטת עולם פנימי, עשיר ומורכב, של איש כואב ומתייסר, משכיל ומעמיק חקר במקורות היהדות, הניצב באביב ימיו על פי התהום הפעורה בין האמונה והמינות, בין ההצלחה והכשלון, בין מידת החסד ומידת הדין.

בין ריבוי הניגודים והסתירות, בלב ליבו של מארג חייו, מבקש המחבר לחוות מחדש את חוויית קיומו כאדם, כיהודי וכאינטלקטואל.

תוך קריאות תגר גלויות וסמויות על הנחות יסוד מתחסדות של זרמי מחשבה פילוסופיים ראציונאליסטיים, ושל מערכות חינוך חילוניות ודתיות שנסתאבו בצביעות ורקבון, משיל המחבר מעליו, קליפה אחר קליפה – כנחש הפושט את עורו – את כאבי ליבו ועכירות רוחו. תוך מרידה בפסאודו-אינטלקטואליזציה בעלת שררה ובפסאודו-אקדמיזציה אטומת לב וקטנת מחין, חושף הוא את הלומותיו, פחדיו וכשלונותיו – ומתייצב אל מול הקורא מעמדת אמת אסתטית: **מסע בחלל הפנוי** הוא חיבור של איכות בראש ובראשונה בשל חותם האמת האסתטי הטבוע בפאת רוחו.

זוהי יצירה שחידתה הספרותית היא חידה טוטאלית, שהמסע בה הוא מסע טוטאלי, והנוסע היחיד המיטלטל בה בדרכים – טוטאלי. המחבר מזמין את הקורא אל מסע אישי הנפרש על אדמת טרשים שאין בה קיצורי דרך. הגם שמסעו עובר בדרכים קשות ופתלתלות, אין הוא מדיר רגליו מפנינות אוטוביוגרפיות אפלות שעיצבו את חייו ואין הוא נוטש את מסעו – עד שהוא נוגע בפצעה הפתוחים והכואבים ביותר של הנפש. לכל אורכו של המסע שואף הוא להגיע אל מקום הארה שינהיר לו את זהותו ואמונתו. אולם מקום זה, שהוא מתארו כמקום "עיבור" הנפש, לאמר, כרחם העליונה שבה הנפש נולדת מחדש, מסתבר להיות לא רק מקום המעבר מן "האין" אל "היש", אלא מקום שהכל מתרוצץ בו בערבוביה – הראשית והאחרית, הטוב והרע, היש והאין. בהיכל זה, שהוא פנימי שבפנימי, נוכח המחבר לדעת שכל מנוחה מולידה משבר חדש וכל זיק של אור מאציל חשכה חדשה. זהו היכלו של החלל הפנוי.

אלבוים דורך בעקבות רבי נחמן מברסלב אשר טבע את הצירוף הלשוני "החלל הפנוי" ביצירתו המונומנטאלית ליקוטי מוהר"ן. על פי רבי נחמן, החלל הפנוי הוא תא הגזע הקדמון של הכוליות כולה. רבי נחמן מלמד בעקבות מסורת קבלת האר"י, שראשית ההתעוררות האלהית לברוא את העולם נעוצה היתה ברצון התיאוגוני, הקדם-ראשיתי, של האלהים שביקש להוציא את שמתיו, כוחותיו ופעולותיו מן הכוח אל הפועל, ועל כן צמצם עצמו לנקודה אחת. מעשה הצמצום הותיר אחריו חלל פנוי שמעצם טבעו ומהותו מורכב הוא ומסובך, עד שאינו ניתן להבנה ולהשגה על ידי בן אנוש: מצד אחד ריק הוא, החלל הפנוי, מן האלהים שצמצם עצמו ונסתלק ממנו, שאם לא כן, לא היה נקרא חלל פנוי – ומצד שני, כל חיותו נובעת ממהותו של האלהים השרויה בתוכו, שהרי האלהים ממלא את כל העולמות וסובב את כל העולמות, ולית אתר פנוי מיניה. הכיצד ניתן לצאת למסע אל חלל שהאלהות שורה בו ונעדרת ממנו בעת ובעונה אחת?

מסכת רעיונית זו מכוננת את ראשית הדרך לחידתו הספרותית של המסע הארוך של אלבוים בחלל הפנוי: הוי אומר, הקיום כולו אינו יכול להופיע בפנינו אלא אך בלבוש דיאלקטי, שכן, החלל הפנוי – כנלמד מלשונו של רבי נחמן – "צריך לומר בו שני הפכים: יש ואין." נמצא, הדיבור והשתיקה, האמונה והכפירה, הכאב והתענוג, החסד והדין, לא זו בלבד שהם דרים בחלל הפנוי בכפיפה אחת, אלא משקפים הם ממנו ובו את היסוד הקיומי הדו-פרצופי של עולמנו, שהוא עולם חמקמק והפכך, ועל כן הוא נקרא בלשון המקובלים ומורי החסידות – עולם הפירוד.

יסוד קיומי זה אינו נעוץ רק בטבעה החמקמק וההפכך של המציאות, אלא בעיקר באפסות דעתו האומללה של האדם, השואף בטבעו לברר לעצמו את זהותו היחידאית בתוך מציאות חייו המתעתעת. כיון שהאדם הוא עולם קטן, כעין מיקרוקוסמוס התואם לשלל העולמות המקרוקוסמיים, אף הוא "צריך לומר בו שני הפכים", שהרי נשמתו דרה דרך כורח בגוף. נמצא, טבעו של הקיום כולו, של העולם והאדם, כפוף לחוק השניות הדיאלקטית והריהו שבו על ידו. לשון אחרת, חוק הקיום מותנה בשבירת האחדות לריבוי. אפילו באלהים בכבודו ובעצמו, רחמנא ליצלן, מתרוצצים הפכים, רצוא ושוב.

מהי, איפוא, הדרך הראויה שיבור לו האדם על מנת שיוכל לברר בה את זהותו ואמונתו, אם לכתחילה נגזר עליו לדור בין שני הפכים? והרי גם אם יפנה אל העולם ואל האלהים יגלה כי גורלם שלהם לא שפר עליהם יותר מגורלו שלו. חלילה לנו לטעות, היצירה שלפנינו אינה מזמנת לקורא דיון בעולם או באלהים. אין היא עוסקת לא בשאלת זהותו של העולם ולא בשאלת דמותו של האלהים. גם אם המחבר נדרש בכמה מקומות ביצירתו לברר שאלות יסוד על טיבו של העולם ועל מידותיו של אלהים – אין הוא עושה כן אלא לתכלית ברורה שאלת תודעתו שלו. לפנינו, איפוא, יצירה אנתרופוצנטרית מובהקת: באדם היא עוסקת. נוסעת היא אל תודעת האדם, אל הכרתו ואל גבולות הכרתו הדרות בעולם של הפכים.

אלבוים שוקע בעולם היהדות. כל עולמו הרוחני ניוון מחוכמתם הצרופה של בעלי המדרש והאגדה, הקבלה והחסידות. בעת ובעונה אחת שוכנת נפשו בין האמונה והכפירה. אילו היה חי את חייו רק בעולם האמונה או רק בעולם הכפירה – אי אפשר היה לומר עליו שהוא איש של "יש ואין". אילו היה חי את חייו רק בעולם השמחה או רק בעולם העצבון – אפשר שלא היה חווה כאבים עזים בפניו, כנמסר בספרו, לא באריך אנפין ואף לא בועיר אנפין. אילו היה חי את חייו באטימות אינטלקטואלית ובהתחסדות

אקדמית – אפשר שהיה זוכה להבנה רבה מצד המנחה האקדמי שלו, הנזכר בספרו, ומצד חבר השופטים היושב במגדלי השן של האקדמיה. קרוב לודאי שהיה זוכה לקבל מהם תעודה מהודרת ועמוסרת בהצטיינות יתירה. אולם אלבויים תר אחר האמת, ובתור שכזה, הדרך היחידה שנתרת בידו על מנת לברר את זהותו ואמונתו היא דרך היושר האינטלקטואלי, ואולי מוטב לדייק ולומר, דרך היושר הספיריטואלי. על כן, במהלך מסעו אין הוא מוכן לחוס, ואפילו לא כמלוא הנימה, לא על עצמו, לא על אביו ואימו, לא על מוריו ומחנכיו, אף לא על אבות אבותיו, אברהם יצחק ויעקב, ואפילו לא על הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו.

מי שמבקש לעצמו מסע של תענוגות, מומלץ שיעלה על אניה המפליגה, דרך משל, לאיים הקאריביים. שם מובטח לו כי ינפוש מעמל ימיו וינוח מטרדות חייו. אלבויים, שמבקש לחקור את שורשי נפשו, נוסע אל מקום שאין בו נופש ומנוחה. נוסע הוא אל עולם האצילות של הקבלה, המחולק לעשר הספירות שנאצלו מן האינסוף, שעל ידם ובאמצעותם מנהיג האלהים את העולם והאדם. על מה ולמה בוחר הוא לנסוע אל עולם הספירות של הקבלה דווקא? – כיון שהוא שקוע בעולם הרוח של הקבלה והחסידות, זהו העולם היחיד שנותר לו ושאליו הוא יכול לנסות לשוב. וכי איזו תכלית תהא למסעו אם ייסע, דרך משל, ללונדון, או לניו יורק, או להודו? האם ימצא שם את שורשי נפשו? אמת היא, כי בלונדון אפשר שיחזה במו עיניו ביהלומי הכתר של המלכה. בניו יורק, אפשר שיתפעם מן ההבל של מגדלי בבל החדשים הנושקים לשמים. בהודו אפשר שיפגוש בפשטות של בני אדם שתחלואי החברה המערבית עדיין לא פצעה. אך בכל המקומות הללו לא תיתכן לו אף לא פגישה אחת עם שורשי נפשו. אלבויים נוסע לתור אחר העולם האותנטי של כור מחצבו, אל העולם של עצמו הוא נוסע, אל העולם של אבותיו ואבות אבותיו. בדרך חונה הוא בעשר תחנות של אצילות, שתכונת כל אחת ואחת מהן יחידאית היא בפני עצמה: עשר הספירות של הקבלה – כתר, חכמה, בינה, חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד ומלכות, הן עשרת ההיכלות המבטאים בשבילו את מכלול מידותיו של האלהים, של הקיום ושל האדם. לכל אחת מהן חלל פנוי משל עצמה, וכולן בנויות על פי הקונסטרוקציה העקרונתית של הזיקה המופלאה המתקיימת בין האחדות והריבוי.

מהי ספירה? אמת היא, שחוקרי הקבלה עסקו אך מעט בחיפוש אחר גלגולו של השורש האיטימולוגי של המילה האיזוטריית הזו. הגם שיש להתייחס אל ממצאי המחקר בתחום הנדון בכל הכבוד הראוי, יש להדגיש כי ההצעות בדבר שורשיה של המילה ספירה הן ספקולטיביות ונתונות להפרכה. הנטייה הכללית במחקר מתייחסת אל המילה ספירה, בדרך כלל, בקונטקסט היווני שלה, במשמעות ניא-פלטונית, הרואה בה עצם רוחני המשתלשל בשלשלת של אצילות אשר מקורה באחד העליון, המאציל את עצמותו תמידית, כמעין המתגבר.

בארון הספרים היהודי ניתנו למילה זו פירושים רבים ואין זה המקום להאריך בהם. בולט ביניהם הפירוש הקלאסי של ספר יצירה, המלמד כי הספירה היא הדגם העליון שממנו נחקק העולם בשלשים ושנים נתיבות פליאה, שהם כ"ב האותיות העבריות ועשרת המספרים. פירוש קלאסי אחר הוא הפירוש התיאוסופי של ספר הבהיר, הגורס כי המילה ספירה מוצאה מן השורש העברי ס,פ,ר – "ואמאי קרי ליה ספירות? משום דכתיב [תהלים י"ט ב] השמים מספרים כבוד אל." כלומר, הספירה היא סיפור המסופר על הסודות הנעלמים הגנוזים בחיק האלהות.

יורשה לי להציע כאן פרשנות אפשרית נוספת למילה ספירה התואמת את דרכו של אלבויים **במסע בחלל הפנוי**. בלשון הערבית שהשפיעה ועיצבה שורשים אטימולוגיים רבים בכתיב הקבלה – שם העצם **מסע** הוא **ספר** [או **ספרה**], והשורש הוא ס,פ,ר. אילו ניתן להניח [ענין הדורש עיון וחקירה] ששורש המילה היוונית ספירה נתגלגל בימי הביניים אל כתיב המקובלים גם בהשפעת הלשון הערבית ותרבותה ולא רק בהשפעת הלשון היוונית, הנחה העשויה להיות קרובה אל המציאות ההסטורית והתרבותית של מקובלי ספרד והמזרח, אפשר שהיינו עומדים על סיפה של הבנה חדשה בנוגע לענייננו: לאמר, ספירה באחת מהגדרותיה האונטולוגיות והפילולוגיות פירושה מסע: על פי הגדרה זו מציינת היא את שאיפתו הרוחנית של האדם לנסוע אל חיק האלהות.

סביר להניח כי הספקולציה הלשונית המונחת כאן בדברי לא עלתה בדעתו של המחבר כשכתב את ספרו. אך מבחינה פנומנולוגית רהיה משתמש באתה אינטואיציה ממש. אף זאת, כבר בתורת העומקים הקדומה של ספר יצירה, החיבור העברי הראשון המשתמש במונח ספירות, נרמזות הספירות כגופים בעלי חלל המכילים כיווני התפשטות ותכונות ערכיות. על כך נאמר בספר יצירה: "עשר ספירות בלימה, ומידתן עשר שאין להן סוף, עומק ראשית ועומק אחרית, עומק טוב ועומק רע, עומק רום ועומק תחת, עומק מזרח ועומק מערב, עומק צפון ועומק דרום." העומקים הללו, מרמזו ספר יצירה, מכילים את חללי הזמן [ראשית ואחרית], את חללי השיפוט הערכי והמוסרי [טוב ורע], ואת חללי המרחב הקוסמי [רום ותחת, מזרח ומערב, צפון ודרום]. היוצא מן הדברים, עשר הספירות של ספר יצירה אינן משקפות רק אותיות ומספרים: כל אחת ואחת מהן היא חלל קוסמי שאין לו סוף.

אלבויים נוסע בספרו אל עולם הספירות. בכל אחת ואחת מן הספירות הוא ניצב על פי התהום. פעם זו התהום של ספירת החכמה אשר "כל באיה לא ישובון", ופעם זו התהום של ספירת גבורה אשר בה "אפרו של יצחק צבור על המזבח." פעם זו התהום של ספירת יסוד אשר בה "כל החלומות הולכים אחר הפה", ופעם זו התהום של ספירת מלכות אשר בה אפילו "האלהים מתוודע אל עצמו" ומחפש אחר זהותו המתחדשת. בכל פעם שהוא מתעלה אל אחת מן הספירות הוא פוגש את אבות היהדות וחכמיה ומסוח מפגשיו עימם הוא שב אל פניות האוטוביוגרפיה האישיות שלו עצמו. על ידם הוא בוחר את חייו, את זהותו ואמונתו.

אוטוביוגרפיה, יש אומרים, נולדת מאימת החלוף. מן הרצון להותיר עקבות בזמן. מדחף פנימי לעמת את הנפש בין העבר להווה. אוטוביוגרפיה רוחנית במטבה, כזו הנפרשת **במסע בחלל הפנוי** – ערכה הספרותי הוא בעוז ההיחשפות שבה, בסיפור הלב האנושי, בנסיונותיו, ביצירתו, בחיטוט כואב בפצעיו ובמחשכיו. כאן מעלה אלבויים את ספרו לדרגת מעשה יצירה. תוך שהוא מזמן לדין כמה מן הטקסטים המקודשים ביותר בארון הספרים היהודי, נוקט הוא בידו חופש פרשני גמור, אירוני, מרדני וצורב, המבקש לערער ערכים ופסאודו ערכים חברתיים, מוסריים ורוחניים. כך, דרך משל, חושף הוא כמה מן המיתוסים הגדולים אשר נתקשרו באברהם, ביעקב ובמשה, והוא בא איתם חשבון על חטאיהם המוסריים. משל כאילו היה אומר להם, על שום שאבות אבותי אתם, על שום שקדושים וצדיקים וחכמים של ישראל אתם, חובה גדולה מוטלת עליכם להתיר את חטאי נעורכם. משל כאילו היה אומר להם, לכל אחד ואחד מאיתנו חלל פנוי משלו. מי שמבקש למצוא את אברהם אבינו ואת יעקב אבינו נטועים בספרו של אלבויים על כסאות החסד והרחמים, מוטב לו שיצטרף אל מסע אחר. במסע שלפנינו המחבר מזמן את עצמו ואת גבוריו המקראיים אל דיאלוג אמיתי ונוקב. במסע שלפנינו, יסתבר לקורא, שאפילו למידת הרחמים יש פנים המעוררים רחמים.

מהו, אם כן, המסע בחלל הפנוי? מהי מסגרתו העיונית? מהי הסוגה הספרותית המפרנסת את התכנים והצורות ביצירה שלפנינו? מהם גבולות ההכרה של המחבר? והעיקר - האם המסע בחלל הפנוי מזמן למחבר פתרון כלשהו לצרותיו ולמצוקותיו? ניתן להשיב על כל אחת מן השאלות הללו, ראשון ראשון, אך כולן כאחת חסרות משמעות המה. שהרי המסע בחלל הפנוי אינו מסע של משמעות אלא מסע של התנסות אישית, אפיפאנית, חד-פעמית. בטוהני כי אלבויים כותב את ספרו מחדש בכל מסע ומסע שהוא נוסע בו בחלל הפנוי, ואין הוא נוטש את מסעו עד שהוא חש כי הוא נוגע בהווייתו האותנטית. מי שמחפש אחר שורשיו ופונה אל החלל הפנימי של הנפש - אין לו ענין לא במסגרת העיונית ולא בסוגה הספרותית ולא בגבולות ההכרה ואפילו לא בפתרון צרותיו ומצוקותיו - ענין לו אך במסע עצמו ובמסע כשלעצמו. ההנחה של אלבויים היא שמקורו של הקרע בין האדם לעצמו, בינו לבין אלהים ובינו לבין העולם נעוץ עמוק בתוך התודעה - ועל כן, הדרך היחידה לאיחוי הקרע היא בנסיעה פנימית אשר בה התודעה מתודעת אל עצמה. בנסיעה כזו הנפש נולדת בכל פעם מחדש, הגם שמתוך לידתה עולה ובוקעת זעקה חדשה. תנועה זו, רק בה טמונה האיכות המתקנת את התודעה.

ספרו של אלבויים הוא ווידוי נדיר ביופיו ובפתיחותו הצומח מן הנסיון האישי הקונקרטי של מחבר אשר אופן חשיבתו הוא אקזיסטנציאליסטי בעיקרו. לא יפלא, איפוא, שאלבויים שולל לחלוטין את אפשרות התשובה לשאלות שהוא עצמו מציב בפתח ספרו. בעמודיו הראשונים של הספר הוא שואל: "מי הוא האלהים שאני מאמין בו? מה יחסי אליו? מאין צומחת האמונה שלי ולאן היא תוליך אותי מכאן והלאה?" ובעמודיו האחרונים של הספר הוא משיב: "יש מסעות שאינם נגמרים לעולם. זה כנראה גורלו של המסע שניסיתי לתאר בספר זה. אין בידי תשובות רבות יותר מן התשובות שהיו לי בתחילתו." את התשובות הוא משאיר בידי הקורא, שכן, מסע בחלל הפנוי הוא ספר שאינו מצטמצם אל תוך מסגרת מונולוגית צרה. נהפוך הוא: זהו טקסט דיאלוגי מובהק, רגיש ומעמיק, המזמין את הקורא למלא את החלל הפנוי של עצמו.

פרופסור שמעון שוקק, בוגר החוג למחשבת ישראל
באוניברסיטה העברית בירושלים [ב.א., מ.א., וד"ר] -
משמש פרופסור לפילוסופיה יהודית וקבלה
בבולטימור היברו יוניברסיטי במרילנד.